

Светлана В. Недић

ИЗ ИСТОРИЈЕ СТАРОГ ДВОРА

Знаменита грађевина позната под називом Стари двор, коју су Београђани дуго сматрали најлепшом зградом престонице, дочекала је данашње време измењеног изгледа, преправљане унутрашњости и промене намене. Трагање за изворном архитектуром Старог двора подразумева упознавање са оним раздобљем његове историје када је служио првобитној намени.

Пројектант Старог двора је истакнути београдски архитекта Александар Бугарски. Рођен је 1835. године у породици инжењера Јована Бугарског, у месту које се тада звало Еперјес (данас Прешов у Словачкој). Од 1842. године породица Јована Бугарског је стално живела у Новом Саду, па је у овом граду Александар Бугарски могао да стекне основно и средње образовање. Студирао је у Пешти, а после дипломирања отпочео је архитектонску делатност у Аустрији, пројектујући стамбене и угоститељске објекте за приватне наручиоце.

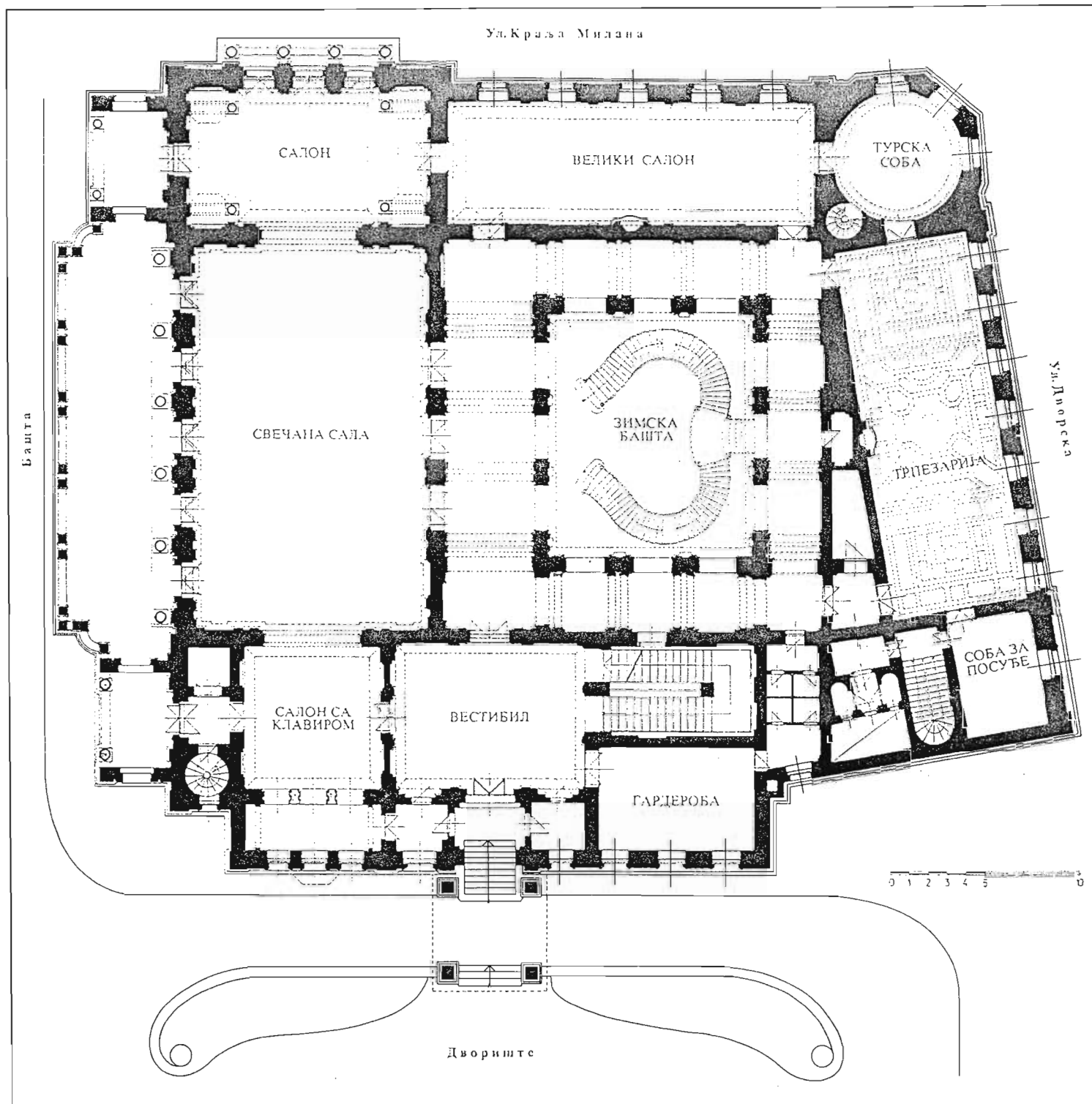
Александар Бугарски је 1867. године прешао у Србију и запослио се у Министарству грађевина. Као архитекта овог министарства бавио се пројектовањем јавних грађевина и израдом нацрта за декорисање улица и зграда поводом разних свечаности. Приватно је радио планове пословно-стамбених зграда.¹

Уметничка делатност Александра Бугарског добила је јавно призн

нање: 1869. године изабран је за члана Српског ученог друштва,² а 1889. одликован је орденом Светог Саве.³ Пензионисан је почетком 1890. године као инспектор Архитектонског одељења Министарства грађевина.⁴ Умро је у Београду 11. августа 1891. године.⁵

О приватном животу Александра Бугарског има мало података. Зна се да је имао супругу Марију и децу⁶ и да је пред крај живота становао у Кнез Милетиној улици (данас Улица 29. новембра).⁷

Александар Бугарски је израдио преко сто пројеката за грађевине, од којих је данас познат само један део. Највећу скупину градитељских дела Александра Бугарског чине приватне зграде пословно-стамбене намене. Неке од њих данас не постоје (Делинијева апотека на Зеленом венцу, зграде Николе Спасића и Тихомиља Марковића у Кнез Михаиловој бр. 19 и 29). Сачуване зграде у Кнез Михаиловој улици: Косте Месаровића (бр. 18), Јована Панђеле (бр. 37), Радована Барловца (бр. 40) и браће Спасића и Рашића (бр. 45), говоре о доприносу Бугарског отменом изгледу некадашње главне чаршије. Са подједнаким успехом Бугарски се огледао и на пољу сакралне архитектуре (цркве у Лозници и Ритопеку), надгробна капела породице Радовановић на Старом гробљу на Ташмајдану, надгробна капела Дине Манчића на Смедеревском гробљу). Према

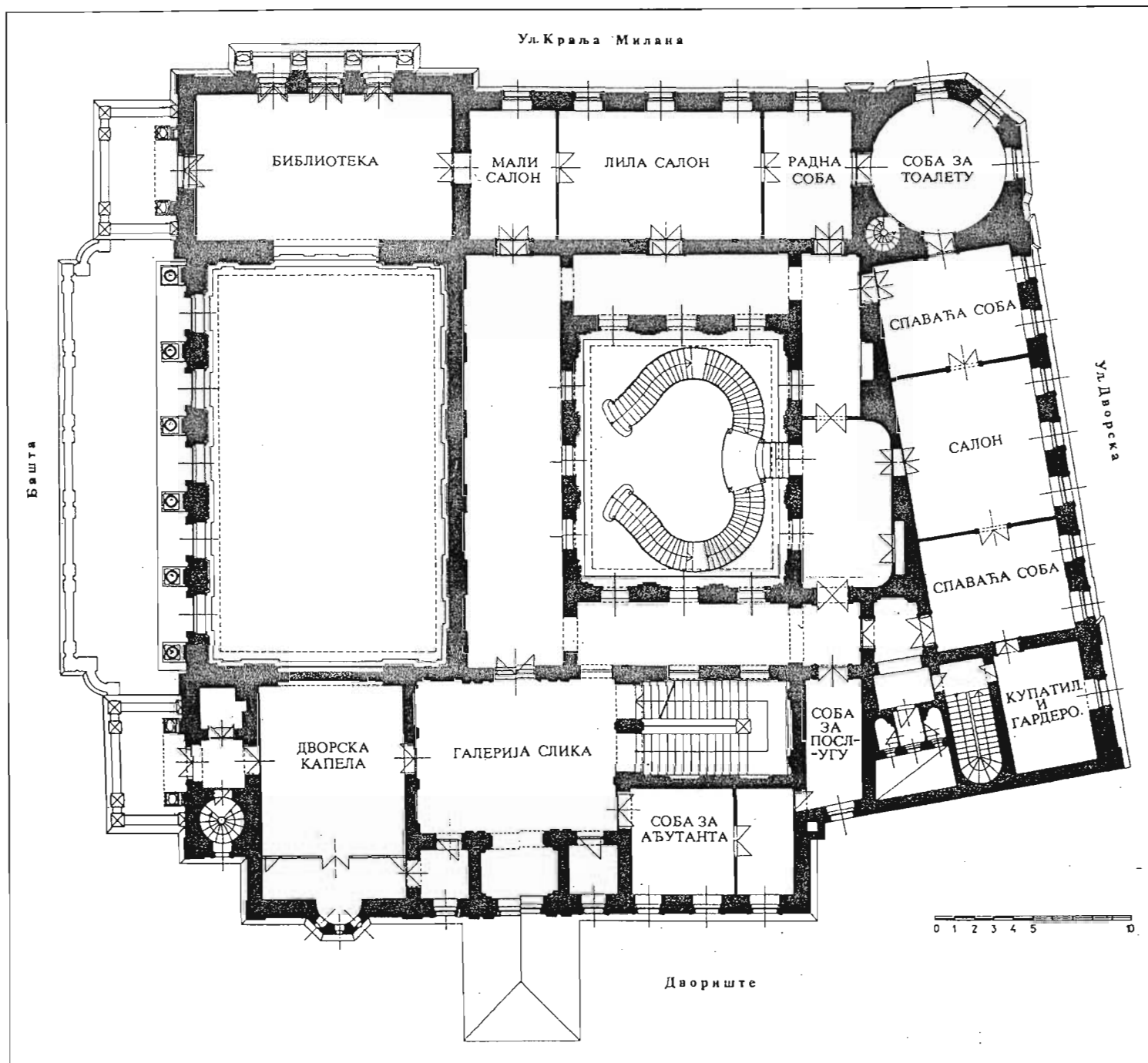

План 1. Основа приземља. Из пројекта реставрације палате „Старог двора“ арх. З. Јаковљевића, цртеж арх. инж. О. Пејровић. ДОК. 333СКГБ.

пројектима Александра Бугарског сазидане су значајне јавне грађевине: Народно позориште у Београду, које је, у свом изворном облику, изазивало сећање на Миланску Скалу; Гимназија у Неготину, подигнута као угледна школска зграда; Окружно на-

челство у Смедереву, једно од најлепших здања те врсте у Србији.⁸

У свим архитектонским остварењима Александар Бугарски је увек испољавао истанчан смисао за склад, како у избору и примени стилских елемената, тако и у пропорцио-

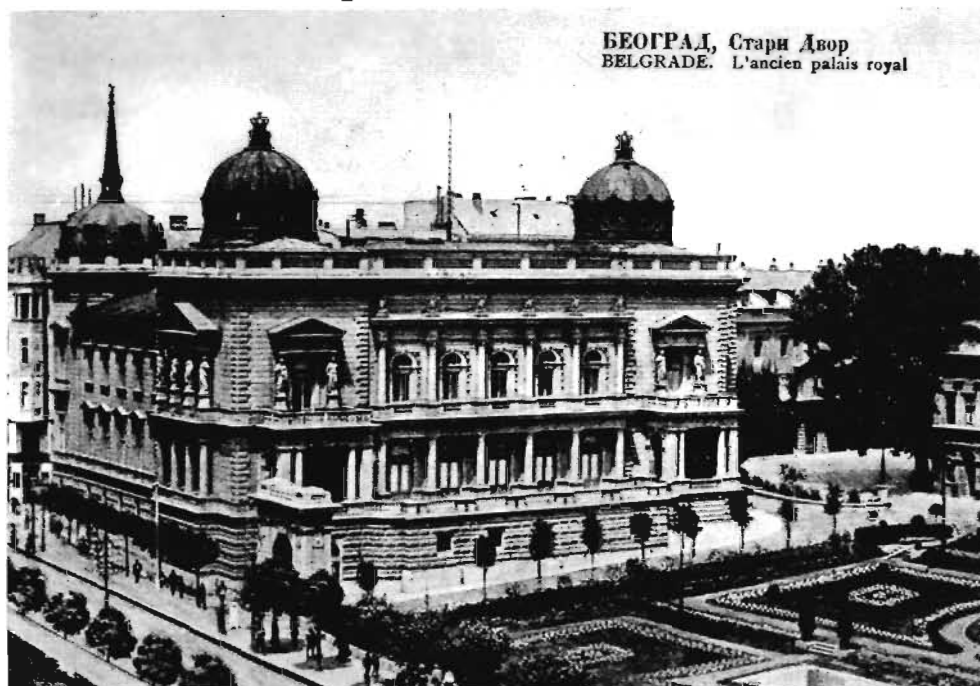

План 2. Основа сирани. Из пројекта рестаурације палате „Старог двора” арх. З. Јаковљевића, цртеж арх. инж. О. Петровић. ДОК. 333СКГБ.

нисању грађевина и у њиховом уклапању у амбијент који их окружује.

Најважније место у стваралаштву Александра Бугарског свакако заузима Стари двор. У време када је саграђен, носио је назив Нови двор, да би се разликовао од суседног Конака, који се од тада помиње као Стари двор или Стари конак. Садашњи назив Стари двор усталио се после завршетка изградње данашњег Новог двора 1922. године.

Стари двор је представљао само једно крило будућег великог двора који је Бугарски пројектовао на основу замисли Милана Обреновића. Средњи, највећи део двора требало је да се налази на месту Конака, а бочне делове чинили би Стари двор и његов пандан на месту данашњег Новог двора. У средњем делу двора требало је да станује краљ, док су бочни делови предвиђени један за свечаности и смештај гостију, а други за пре-

Сл. 1. Стари двор. Разгледница из треће деценије XX века, из збирке Музеја града Београда, објављена у књизи Др Дивна Ђурић-Замоло, *Градњељи Београда 1815–1914*, Београд 1981.

Сл. 2. Стари двор. Разгледница из прве деценије XX века, из збирке Музеја града Београда, објављена у књизи Др Дивна Ђурић-Замоло, *Градњељи Београда 1815–1914*, Београд 1981.

столонаследника. Према пројекту, зграде у Улици краља Милана (данас Српских владара), преко пута двора, требало је да се поруше, и да се на том месту обликује тераса. На тај начин би се добила потребна ширина за сагледавање двора, а из двора би се неометано пружао видик према Сави. У Београду се током осамдесетих и деведесетих година XIX века о подизању великог двора говорило и писало као о свршеном чину, јер „треба само времена и новаца да се оствари”, а онда ће то бити највеличанственија резиденција на Балкану.⁹ Међутим, зграда позната као Нови двор, која је почела да се зида 1911. године, саграђена је према пројекту архитекте Стојана Тителбаха.¹⁰ За сада није познато због чега ова зграда није сазидана по плановима Александра Бугарског.

Пројекат онога крила двора које је касније добило назив Стари двор, био је завршен у мају 1881. године, јер је тада објављено да ће се лицитација за његово грађење одржати 8. јуна. Лицитација тада није одржана, па је заказана друга за 15. јуни.¹¹ Тако се догодило да је камен-темељац положен 11. јуна, пре лицитације за грађење, јер је датум ове свечаности свакако одређен раније. Извођење зграде поверено је предузимачима Емериху и Глиши Штајнлехнерима, синовима Јосифа Штајнлехнера млађег. После смрти свога оца у фебруару 1881. године браћа су наставила да воде фирму под старим називом „Јосиф Штајнлехнер”, па се у литератури помиње да је Јосиф Штајнлехнер извео зграду Старог двора.¹² Фирма је престала да ради 1883. године, „услед несређених политичких и економских прилика”, без кривице браће Штајнлехнера, који су почетком XX века повратили раније стечени углед.¹³

Стари двор је саграђен на месту Малог дворца који се налазио на углу улица Краља Милана и Дворске (данас Драгослава Јовановића), а порушен је током априла и маја 1881. године.¹⁴ Полагање камена-темељца Старог двора изведено је на свечан начин 11. јуна 1881. године, на плацу украшеном заставима и зеленилом. У присуству кнегиње Наталије, минис-

тра и чланова Државног савета, те мељ је осветио митрополит Михаило. Министар грађевина Јеврем Гудовић потписао је споменицу која је узидана у темељ заједно са неколико апоена српског новца. Пошто је кнез Милан Обреновић био у то време у Бечу, камен-темељац је положио четворогодишњи престолонаследник Александар. Због тога је био присутан велики број деце као гостију престолонаследника. Свечаност је завршена доручком у дворској башти.¹⁵

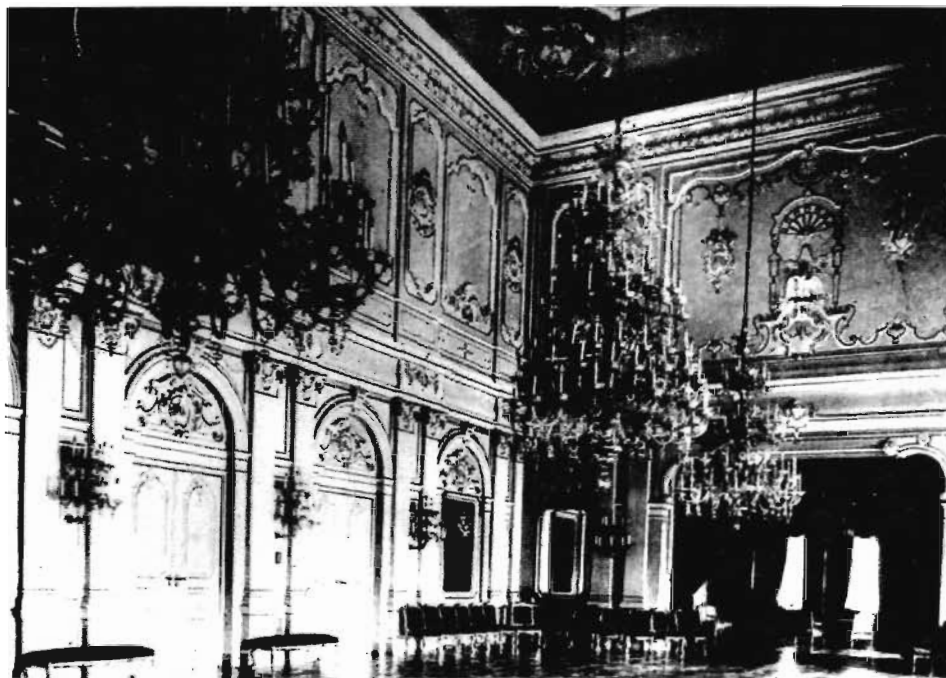
Да би се грађење Старог двора несметано одвијало, кестенови из дрвореда у Улици краља Милана премештени су на Теразије. (Ту су у септембру 1883. године, услед изузетно топлог времена, поново процветали).¹⁶ Подизање Старог двора је напредовало током 1881. и 1882. године,¹⁷ да би почетком јуна 1883. грађевина била под кровом, па су могли да се поставе украси на куполе (орао је постављен 4. јуна, а једна од круна 22. јула).¹⁸

О унутрашњој декорацији Старог двора бринула се комисија коју су сачињавали пројектант Александар Бугарски, професор Велике школе Михајло Валтровић и декоративни сликар Доменико д'Андреа. Они су 13. фебруара 1883. године отпутовали у Беч да набаве цртеже, мустре и ценовнике и да их поднесу на избор краљу Милану и краљици Наталији.¹⁹

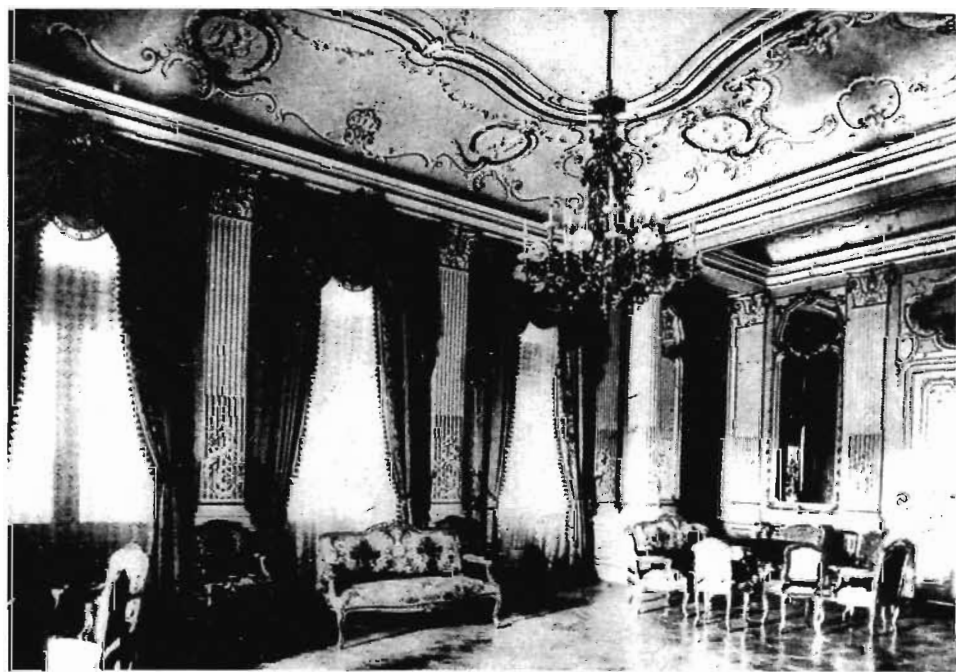
Лицигација за израду унутрашње декорације Старог двора заказана је за 4. јун 1883. године.²⁰ За сада није познато коме је поверен овај посао. Може само да се претпостави да је ова лицигација расписана зато што је фирма „Јосиф Штајнлехнер“ у то време била пред затварањем. Надзорни архитекта радова у унутрашњости Старог двора био је Јован Илчић,²¹ који је од септембра 1883. године био запослен у Архитектонском одељењу Министарства грађевина.²²

Зидање Старог двора коштало је 510.000, а унутрашње уређење и намештај 300.000 динара.²³ Зграда је почела да се користи у пролеће 1884. године.

Стари двор је грађевина четвороугаоне основе (приближно 40x40 м)

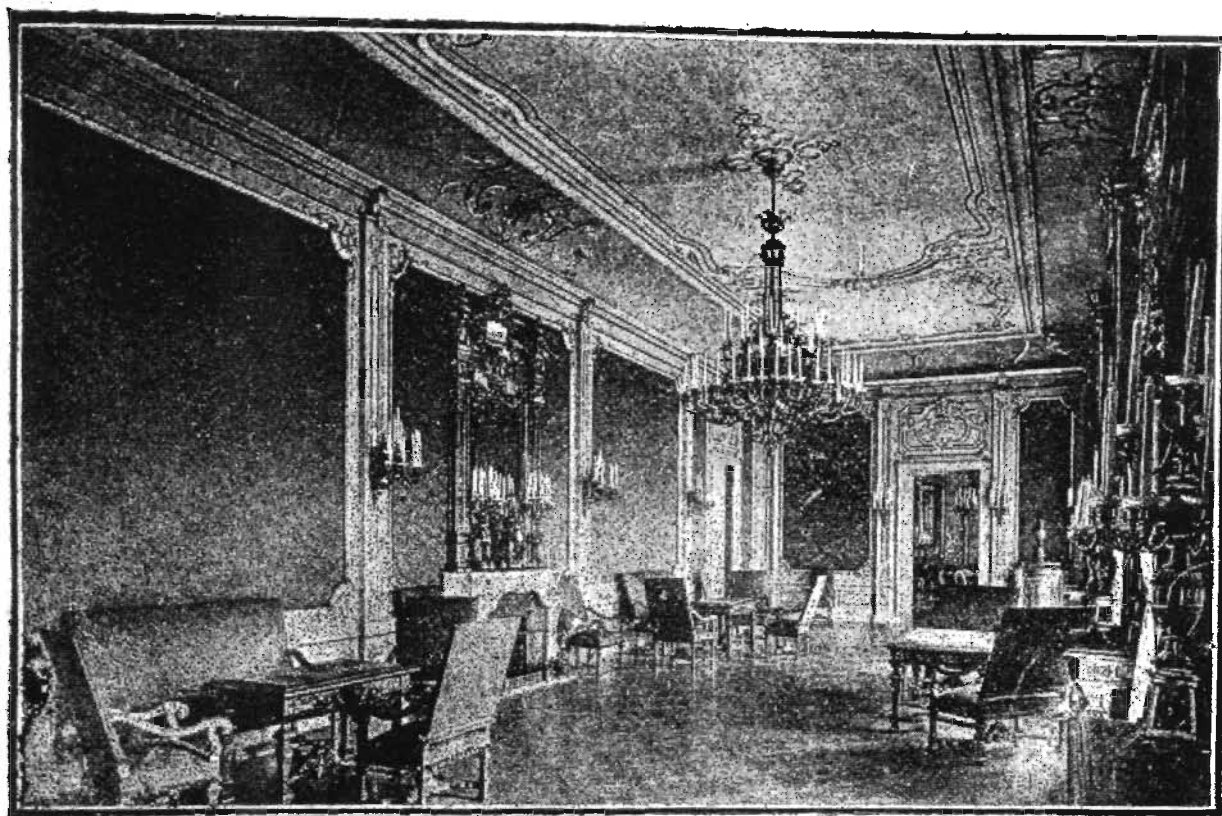

Сл. 3. Свечана сала. Фотографија из 1904. године из колекције Војина М. Ђорђевића, новинара. (Библиотека града Београда, Ф-II-79)

Сл. 4. Салон у приземљу између велике сале и великог салона. Фотографија из 1904. године из колекције Војина М. Ђорђевића, новинара. Библиотека града Београда (Ф-II-79).

Сл. 5. Велики салон (приземље). Фотографија објављена у албуму Град Београд, издање Свештозара Љ. Величког, књиговесца, Београд, 1894. године

Сл. 6. Тријезарија. Фотографија из 1904. године из колекције Војина М. Борђевића, новинара (Библиотека града Београда, Ф-II-79)

постављена на регулационе линије улица Краља Милана и Дворске. Садржи сутерен, приземље и спрат. Због нагиба земљишта део сутерена према Улици краља Милана изгледа као приземље. На фасадама Старог двора Александар Бугарски је применио декоративне елементе преузете из античке, ренесансне и барокне архитектуре.²⁴ Зидови сутерена и углови зграде изведени су у рустници. Фасаде према Улици краља Милана и башти украшене су богатије од оних према Дворској улици и дворишту.

Средњи део фасаде из Улице краља Милана подсећа на прочеље ренесансне палате — прозори се нижу у мирном ритму, с тим што су они у приземљу (које овде изгледа као први спрат) надвишени троугластим тимпанонима. Слично је решења и фасада из Дворске улице. На фасади из Улице краља Милана нарочито се истиче десни бочни део, са два балкона постављена један изнад другог.

Сл. 7. *Степенишће у ајријуму — зимској башњи. Фотографија објављена у албуму: „Београд. Изглед вароши и улица по фотографијама из разних доба”, издање Оштинске београдске, Београд, 1911. године*

Онај у приземљу красе стубови са јонским капителима, а онај на спрату четири каријатиде рађене по угледу на каријатиде Ерехтејона у Атини.²⁵ Каријатиде носе троугласти тимпанон у коме је био извајан грб Србије. Ограде ових балкона биле су од кованог гвожђа. Део зграде на углу улица Краља Милана и Дворске обликован је тако да подсећа на кулу и завршен је куполом која се продужава у шиљак са крунисаним двоглавим орлом на врху. Према опису савременика то је био „велики краљевски бели орао који стоји на великој златној јабуци и изгледа као да ће да полети”.²⁶ Око овог кубета биле су поређане вазе и у близини постављена два грифона. Асиметрија фасаде из главне улице објашњава се већ поменутом чињеницом да је Стари двор само једно крило пројектованог великог двора.

Из истог разлога најлепша фасада није окренута према Улици краља Милана него према башњи. Ту се у приземљу истиче велика тераса ограђена балустрадом. Средњи део ове фасаде красе у приземљу шест стубова са дорским капителима. На спрату шест стубова са коринтским капителима служе као постоље грифонима који држе штитове. Између стубова је по пет лучно завршених прозора на сваком нивоу. Бочни делови ове фасаде истакнути су балконима, од којих су они у приземљу украшени ступцима и стубовима са јонским капителима, а они на спрату паровима каријатида које носе троугласте тимпаноне. Изнад прозорских и балконских отвора извајане су фигуре амора. Венац између приземља и спрата чини низ триглифа и розета, а онај изнад спрата - гирланде. Фасада

се завршавала атиком у облику балустраде са вазама. На угловима су била два кубета украшена краљевским крунама, а на средини јарбол за заставу.

На фасади окренутој према дворишту падао је у очи улаз у облику трема и на левом бочном делу спрата апсида дворске капеле. Десни бочни део ове фасаде садржао је калкански зид, па се може претпоставити да је на том месту било предвиђено повезивање са централним делом будућег великог двора.

Фасаде Старог двора су биле омалтерисане и имале су жуту боју. Рустика је била од природног камена, а вајани украси од вештачког. Зграда је била покривена лименим кровом. Куполе од бакарног лима биле су обојене сивом бојом. Краљевске круне, ребра на куполама, вазе, крст и

кугла на апсиди капеле, као и кугла на којој стоји орао и његове крунице били су позлаћени. Орао је био посребрен а грифони бронзани.

Симболи краљевине: круне, орао и грб, свакако да нису били предвиђени првобитним пројектом, који је био завршен 1881. године, него су накнадно додати после проглашења краљевине 22. фебруара 1882. године.²⁷

Зграда Старог двора пленила је посматраче својим живописним изгледом, који је био свечан, али не и разметљив. У време када је саграђен, Стари двор се истицао у силуети Београда, о чему сведоче фотографије на којима се види панорама Београда.

Као што је већ речено, Стари двор је био предвиђен за одржавање свечаности и смештај гостију, па је овој намени Бугарски прилагодио распоред просторија. Решење основе је у исто време једноставно и духовито, тако да је изазвало дивљење савременика.²⁸ У средини зграде налазила се зимска башта, која је висоном обухватала приземље и спрат, а била је покривена стакленим кровом. На тај начин је Бугарски решио и питање осветљења средњег дела зграде. Зимска башта је била са све четири стране уоквирена ходницима у облику тремова, из којих се улазило у све остале одаје, поређане по ободу овог средишног простора. Отвори на тремовима били су лучно завршени, с тим што су они на спрату садржали и ограде у облику балустраде. Зидови зимске баште били су украшени позлаћеном гипсаном декорацијом (плитки пиластри са коринтским и јонским капителима, женске фигуре). У вечерњим часовима зимску башту су осветљавали лустери, зидни свећњаци и канделабри.

Празничном изгледу зимске баште нарочито су доприносиле парадне степенице за спрат. Израђене су у Бечу,^{28a} од храстовог дрвета. Биле су двокраке, богато изрезбарене, са балдахином на врху. На оградама степеница били су извајани биљни мотиви, а на предњем делу балдахина двоглави орао. Балдахин је украшаван драперијом, степенице су покриване лауфтеписима, док је простор између кракова степеница испуњаван зеленилом.

У делу зграде окренутом према башти налазила се свечана сала

која се, као и зимска башта, протезала висоном кроз приземље и спрат. Имала је велику површину: 20x16 м. У нивоу приземља свечана сала је била одвојена завесама од салона на угловима зграде. Померањем завеса могао је да се повећа простор свечане сале. Преко дана свечану салу су осветљавала два низа великих прозора, а увече три велика лустера од венецијанског стакла и 12 зидних лустера. На зидовима се налазило и шест огледала. Таваница и зидови били су украшени гипсаним радовима. Столице у свечаној сали, у стилу Луј XIV, биле су пресвучене бордо свилом. Од истог материјала биле су направљене и завесе на улазима у салоне, као и завеса која је у нивоу спрата одвајала свечану салу од библиотеке. Салон у делу приземља на углу баште и дворишта био је опремљен намештајем у стилу Луј XVI и клавиром, а онај на углу Улице краља Милана и баште (испод библиотеке) имао је намештај у стилу Луј XV.

Из салона испод библиотеке улазило се у велики салон окренут према Улици краља Милана. Због облика, места, намене и боје намештаја ова просторија је имала различите називе: сала за пријеме, дворница са лица, зелена сала, плави салон, галери-салон, дуга сала. У овој просторији се налазио мермерни бели камин, надвишен огледалом и украшен сатом.

Део приземља на углу улица Краља Милана и Дворске заузимао је салон округле основе, који је због источноачког намештаја, називан киоск или турска соба. Служио је и као просторија за пушење.

Из округлог салона улазило се у трпезарију, окренуту према Дворској улици. То је била дугачка просторија са богато резбареном таваницом од ораховине. Око великог стола било је поређано 60 столица пресвучених кожом. У трпезарији је постојао камин са украсима извајаним од дрвета. Поред зидова били су креденци и полице.

Трпезарија је била повезана са одељењима за чување посуђа и точење пића, а из њих се степеницама ишло у кухиње у сутерену.

У делу приземља према дворишту налазили су се споредно сте-

пениште за спрат, гардероба и вестибил.

На спрату, на месту које је већ поменуто, налазила се библиотека са 10.000 књига. Имала је дрвену таваницу и ормане са стакленим вратима. На средини се налазио један дугачак сто, два велика глобуса и писаћи сто. Као што је наглашено, на зиду према свечаној сали био је велики отвор покривен завесом.

У делу спрата окренутом према Улици краља Милана налазио се до библиотеке један мањи салон, из кога се улазило у већу просторију названу лила салон, због боје намештаја и тепиха. Поред лила салона била је радна соба са писаћим столом. Округла просторија на углу служила је као соба за облачење и тоалету.

Спаваће собе за госте, као и један салон и купатило, били су окренути према Дворској улици.

У делу спрата према дворишту била је ађутантска соба и поред ње споредно степениште. На зиду степеништа висила је од 1900. године слика „Улазак цара Душана у Дубровник”, поклон аутора Марка Мурата. У попису покретности у двору из 1903. године, као једна од просторија на спрату помиње се галерија слика, са 109 уметничких дела. То би могла да буде велика просторија смештена изнад вестибила.

На углу изнад салона у стилу Луј XVI, налазила се дворска капела, повезана са приземљем посебним спиралним степеницама. У мањим просторијама до капеле чуване су иконе и одежде. Зидне слике у капели израдили су декоративни сликари Бора Ковачевић и Доменико д'Андреа.²⁹ Фреска на таваници представљала је Тајну вечеру, а она у олтарској апсиди Христа као архијереја окруженог анђелима.³⁰ За сада није познато да ли је било још фресака и да ли су ови уметници били и аутори иконостаса. Забележено је да је иконостас имао четири иконе, од којих су две представљале Богородицу и Христа.³¹ Друге две иконе могле су да представљају светог Николу (слава Обреновића) и светог Јована Крститеља. Капела је имала и простор за хор. Уметнички радови на капели завршени су пре 1. августа 1884. године,

јер је тог дана капела освешћена.³² Од тада су, на позив краљице Наталије, сваке недеље и празника у дворској капели певали чланови Београдског певачког друштва.³³

У сутерену Старог двора биле су две кухиње, оставе, магацин и просторије намењене помоћном особљу (спаваће собе, гардероба, трпезарија). Ту се налазила и ложионица, јер је зграда имала централно парно грејање.³⁴

Неки радови у Старом двору изведени су онда када је зграда већ била завршена и увелико се користила. Тако је у току 1885. године застакљен трем на улазу, назван још и колски трем, јер су до њега гости могли да дођу колима.³⁵ Електрично осветљење уведено је 1894. године,³⁶ годину дана после почетка електричног осветљавања београдских улица.

Први високи гости који су досели у Старом двору били су аустроугарски престолонаследник Рудолф и његова супруга Стефанија. Они су дошли у Београд 16. априла 1884. године. Истога дана у 10 сати пре подне Улицом краља Милана је прошла војна парада. Гости су је посматрали, заједно са краљем Миланом и краљицом Наталијом, са балкона који гледа на Улицу краља Милана и на који се излази из салона испод библиотеке. После завршетка параде, гости су кроз салон прешли у свечану салу и разговарали са делегацијом највиших државних чиновника. У 12 сати приређен је у зимској башти свечани до ручак уз музику коју је изводила војна капела. После подне у двор је дошла делегација сељака у народним ношњама. По жељи краљице Наталије сељаци су дошли из крајева Србије са најлепшим ношњама, а ове области је одредио Милан Ђ. Милићевић, у то време помоћних министра унутрашњих дела. Са сељацима је аустроугарски престолонаследник разговарао на српском. Увече је са поменутог балкона посматрао бакљаду грађана.³⁷

У Старом двору је 18. и 19. августа 1884. године боравио румунски краљ Карол I. У част високог госта приређени су првог дана вечера у трпезарији, пријем у великом салону са лица и бал у свечаној сали. Сутра-

дан је румунски краљ присуствовао служби у дворској капели.³⁸

Следеће године, за време Српско-бугарског рата, по налогу краљице Наталије испражњена је једна сала у Старом двору, па је ту уређена радионица Женског друштва. То је вероватно био велики салон са лица. Овде су Београђанке, заједно са краљицом Наталијом, шиле рубље за рањенике, почев од 15. октобра па до 12. децембра 1885. године.³⁹

У свечаној сали Старог двора почео је 20. октобра 1888. године да ради Уставотворни одбор, који је састављао текст познатог Устава од 22. децембра 1888. За ову прилику у свечану салу је био унет потребан намештај. Код улаза у салон испод библиотеке налазио се на подијуму сто за краља као председника, испред је био сто за три потпредседника, а лево и десно два стола за секретаре. Целом дужином сале пружала су се два стола, покривена зеленом сојом, за којима су седели чланови одбора.⁴⁰

У истој сали, на свечаности којом је 22. фебруара 1889. године обележен дан проглашења краљевине, Милан Обреновић се одрекао престола у корист сина Александара.⁴¹

Током деведесетих година Стари двор је био доступан посетиоцима, одређених дана и у одређено време, уз дозволу маршала двора.⁴²

Када се Александар Обреновић на вечери приређеној 1. априла 1893. године у Старом конаку прогласио пунолетним, намесници и министри који су били на вечери преведени су у Стари двор па су „остатак ноћи и већи део идућег дана у овом отменом затвору провели”.⁴³

Стари двор је оживео у току зиме 1895/96, када је краљица Наталија сваке недеље после подне приређивала посела која су се завршавала играчком у свечаној сали. У истој сезони приређена су у свечаној сали два велика и два мала бала и две позоришне представе са француским глумцима.⁴⁴

Свечана сала Старог двора могла је да се користи и за концерте. За време боравка црногорског кнеза Николе у Београду, у свечаној сали Старог двора одржан је 16. јуна 1896. године концерт са истакнутим изво-

ђачима. Султана Цијукова је свирала, а певали су Жарко Савић и Београдско певачко друштво.⁴⁵

У истој сали држана су и предавања за позване слушаоце. Ту је у фебруару 1897. године италијански књижевник Анђело де Губернатис говорио на тему „Улога жена у савременом друштву”.⁴⁶

У свечаној сали Старог двора Александар Обреновић је 12. јула 1900. године саопштио официрима одлуку о женидби Драгом Машин, док се пред двором окупио велики број Београђана, обавештених о разлогу доласка официра у двор.⁴⁷

После мајског преврата, на заједничкој седници Народне скупштине и сената, одржаној у свечаној сали Старог двора 2. јуна 1903. године, једногласно је изабран Петар Карађорђевић за краља Србије.⁴⁸

Краљ Петар је стигао у Београд 11. јуна и истога дана је у просторијама Старог двора примио целокупну Народну скупштину.⁴⁹ Од тада је краљ Петар становао у Старом двору јер, је Конак био оштећен за време мајског преврата, а у лето 1904. године је порушен.⁵⁰

У Старом двору су, осим краља Петра, становали и његова ћерка Јелена (до удаје), синови Ђорђе и Александар (до пресељења у посебне изнајмљене зграде) и синовац Павле. За становање су коришћене просторије на спрату, док намена одаја у приземљу није мењана. Високи гости су у то време одседали у кући Алексе Крсмановића (на Теразијама бр. 34), а у Стари двор су долазили на обеде и свечаности. Такав је случај био када је у мају 1910. године у Београду боравио турски престолонаследник Јусуф Изедин и у августу 1911. руски кнез Јован Константиновић Романов, вереник принцезе Јелене.⁵¹

За време Првог светског рата Стари двор је био озбиљно оштећен гранатама 1914. и 1915. године. Страдали су поједини салони, библиотека и трпезарија.⁵² Зграду је користио окупатор, па је једна просторија претворена у католичку капелу.⁵³

После Првог светског рата у Старом двору није могло да се станује, а Нови двор није био завршен, па је као привремени двор служила кућа

Алексе Крсмановића. У Старом двору коришћена је само свечана сала, и то за одржавање седница Народне скупштине током 1919. и 1920. године.⁵⁴

Радови на рестаурацији Старог и довршењу Новог двора почели су у јуну 1921. године, под руководством комисије коју су сачињавали представници Министарства финансија и Министарства грађевина, управник двора и сликар Урош Предић. Предвиђено је да унутрашње уређење Старог двора буде исто као и раније, и да се ту усели краљ Петар, али он није доживео завршетак ових радова. За израду новог иконостаса у дворској капели конкурисали су Пашко Вучетић и Паја Јовановић. Примљена је понуда Паје Јовановића. Намештај за просторије на спрату поручен је од лионске фирме Безије, а за приземље од бечке фирме Лудвик.⁵⁵ Обнова и намештање Старог двора трајали су до пролећа 1922. године.

Све просторије у приземљу Старог двора задржале су првобитну намену. Обновљени су и позлаћени гипсани радови у зимској башти и свечаној сали. Задржани су они елементи унутрашње декорације који нису страдали за време рата, као што су парадне степенице у зимској башти. У свечаној сали је од три велика венецијанска лустера сачуван само један. Поред њега салу је осветљавало, као и раније, и 12 зидних лустера. Свечана сала добила је нове фотеле, столице и клавир. Завесе од црвене свиле обешене су на улазе у салоне поред свечане сале. Оба салона опремљена су намештајем у стилу Луј XVI. Исти стил је примењен и у салону са лица, који је добио нови назив црвени салон. У декорацији и намештају округлог салона заступљени су персијски мотиви, па је ова просторија добила нов назив персијски салон. У трпезарији је остала сачувана само таваница, тако да су на зидове стављени нови тапети затворено црвене боје, а поред зидова постављена два бифеа. Врата између трпезарије и просторије из које се доносе јела заклањао је јапански параван.

На спрату је у библиотеци остала очувана само таваница. Нов намештај: велики сто са тридесет кожних столица и четири мања стола

са фотелама за секретаре, сведочи о томе да је ова просторија добила нову намену – одржавање седница. Намена просторија у делу спрата који гледа на Улицу краља Милана остала је иста, с тим што је некадашња лила салон, због промене намештаја, добио нов назив ренесанс-салон. На углу је и даље била соба за тоалету, а према Дворској улици ређали су се: спаваћа соба, салон, гардероба, купатило и собе за послугу. Одељења на спрату, окренута према дворишту, намењена су дежурним официрима и послуги.

Дворска капела је добила нов иконостас – рад Паје Јовановића. Иконе су представљале светог Андреју (слава Карађорђевића), Богородицу са Христом, Христа и светог Јована Крститеља. Сликара је светом Андреји дао лик Николе Пашића.

Намена просторија у сутерену остала је иста као и раније.⁵⁶

На дан венчања краља Александра Карађорђевића и румунске принцезе Марије 8. јуна 1922. године, Нови двор је постао званична резиденција краљевске породице. Старом двору је враћена првобитна намена – одседање гостију и приређивање свечаности.⁵⁷ У сећању краља Петра II Карађорђевића остале су прославе Материца којима је присуствовало по две до три стотине деце из земље са мајкама и учитељима. За ту прилику је у свечаној сали намештена позорница на којој су београдски ђаци изводили програм, а затим би у великом салону са лица дељени поклони и служена закуска и освежавајућа пића.⁵⁸

Стари двор је доживео темељну обнову у току 1930. и 1931. године под руководством архитектке управе двора Драгомира Тадића. У Министарству грађевина је одлучено да се фасаде изведу у вештачком камену „с обзиром на важност зграде и дуготрајност материјала”. Фасадерско-ликорезачки и украсни радови у вештачком камену уступљени су архитекти Светомиру Лазићу. Радови су почели 5. маја а завршени су 31. октобра 1930. године. Фасада је морала да буде „тачно онаква каква се данас на лицу места налази”. Пре обијања малтера снимљени су сви профили и направљени калупи који су дати над-

зорном архитекти Драгомиру Тадићу на одобрење. Затим је малтер обијен са једне половине зграде, а друга је служила за контролу. Првобитне каријатиде су скинуте и очишћене, па их је прегледао надзорни архитекта, а онда су према њима израђени модели за изливање нових каријатида од вештачког камена. Од истог материјала израђени су и нови коринтски капители и амори на фасади према башти и грб у тимпанону са лица.

У исто време када су рађене нове фасаде, изведени су и лимарски и позлатарски радови. Лимарски радови су уступљени Петру Хаџи-Лемерту, а позлатарски Игњату Ђорђевићу. Том приликом су поново направљени мањи украси који су недостајали, јер су куполе биле оштећене ветром и земљотресом. Кубета су обојена маслинасто-зеленом бојом која је требало да дочара патинирану бронзу. Сви украси који су раније били позлаћени добили су нову позлату, а орао је поново посребрен. Предвиђено је да грифони буду бронзирани, као и раније, али су уместо тога позлаћени.

У унутрашњости зграде израђен је нов паркет у свечаној сали. Зимска башта је добила подни мозаик. Изнад зимске баште постављено је ново украсно бојено стакло. Ови послови су поверени Светомиру Лазићу.

Сутерен је преуређен према пројекту архитектке Драгомира Тадића. Цео сутерен, изузев дела према Дворској улици, продубљен је за један метар. Испод свечане сале постављена је армирано-бетонска плоча (изнад постојећег пруског свода), и ту је направљена нова трпезарија. Простор према Улици краља Милана претворен је у бифе. Преправку сутерена извео је Светомир Лазић у времену од јуна 1930. до јула 1931. године.

У исто време уклоњени су стари котлови централног грејања, па су постављене нове инсталације за грејање топлим ваздухом. Извођач ових радова је био инж. Милош Радојковић.⁵⁹

После ове обнове Стари двор је и даље служио првобитној намени. У приземљу Старог двора било је у октобру 1934. године изложено тело краља Александра Карађорђевића,

поред кога је народ пролазио три дана. За то време у просторијама за смештај гостију боравио је француски председник Републике Албер Лебрен.⁶⁰

Стари двор је тешко оштећен у бомбардовању Београда 6. априла 1941. године. Тада је срушено кубе изнад дела зграде на углу Улице краља Милана и баште. Поручени су и неки од зидова у сутерену, приземљу и на спрату.⁶¹ Оправку је извело предузеће Савчић и Славковић у времену од септембра 1941. до априла 1942. године.⁶²

Унутрашњост Старог двора страдала је у пожару који је извазвао окупатор 1944. године.⁶³

После Другог светског рата, заједно са променом намене, дошло је до великих измена на згради Старог двора. То раздобље не улази у оквир овог рада, чији је циљ остварен ако је допринео бољем познавању изворне архитектуре Старог двора и ако послужи као подстицај за даља истраживања.

Најомене

- 1 Дивна Ђурић-Замоло, Градитељи Београда 1815-1914, Београд, 1981, стр. 22-26
Васа Стајић, Новосадске биографије, Св. I, Нови Сад, 1936, стр. 114-116
Љубомир Никић, Из архитектонске делатности Александра Бугарског у Београду, Урбанизам Београда, бр. 46, 1978, X, стр. 63-74
- 2 Архив САНУ. Друштво српске словесности и Српско учено друштво, 1869-91. године
- 3 Службени део, Српске новине (даље СН) бр. 40, 21. II 1889, LVI, стр. 167
- 4 Службени део, СН, бр. 2, 3. I 1890, LVII, стр. 6
- 5 Српско учено друштво, СН, бр. 21, 28. I 1892, LIX, стр. 92
- 6 Приватни огласи, СН, бр. 202, 14. IX 1891, LXVIII, стр. 1082
Приватни огласи, СН, бр. 165, 30. VII 1892, LIX, стр. 852
- 7 Никола Б. Несгоровић, Грађевине и архитектуре у Београду прошлог столећа, Београд, 1937, стр. 67
- 8 Дивна Ђурић-Замоло, Градитељи Београда 1815-1914, Београд, 1981, стр. 22-26
Љубомир Никић, Из архитектонске делатности Александра Бугарског у Београду, Урбанизам Београда, бр. 46, 1978, X, стр. 63-74
- 9 Ј., „Брзоплета пакост“, Српски технички лист, бр. 32, 7. VIII 1911, XXII, стр. 273-274
Какав би требао да буде Београд, Трговински гласник, бр. 115, 19. X 1891, I, стр. [1]
Феликс Каниц, Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века, Књ. I, Београд, 1985, стр. 71
Сава Бјелановић, Кроз славенске земље. Успомене и биљешке с пута, Задар, 1897, стр. 217-218
Адолфо Вебер, Пут у Цариград, Загреб, 1886, стр. 23
Wilhelm Kohn, Serbien in geo-ethnografisch-administrativ-volkswirtschaftlich-u. commercialer Hinsicht, dessen Industrie-Zoll-Finanz-Verkehrs-Justiz-u. Heerwesen, Semlin, 1894, С. 260-261, 264
Вођа кроз Београд, Fuhrer durch Belgrad, Београд, 1910, стр. 49-51 друге паг.
Дан.[ило] Живаљевић, Знаменитости Београда, Београд у слици и речи, Budapesti latogatok lapja. Nr. 7, Budapest, 1892, стр. 26
- 10 Дивна Ђурић-Замоло, Део стваралаштва архитектуре Стојана Тителбаха у Београду, Зборник за ликовне уметности, 16, 1980, стр. 319-320
- 11 [Лицитације], СН, бр. 115, 27. V 1881, XLIX, стр. 719
[Лицитације], СН, бр. 126, 10. VI 1881, XLIX, стр. 794
- 12 Приватни огласи, СН, бр. 42, 24. II 1881, XLIX, стр. 258
- 13 Светозар Стојановић, Српски неимар, Београд, 1912, стр. 53-54
Јосиф Штајнлекнер, Недеља, бр. 9, 7. III 1910, III, стр. 169

- 14 [Лицитације], СН, бр. 76, 05. VI 1881, XLIX, стр. 454
- 15 Београдске вести, СН, бр. 129, 13. VI 1881, XLIX, стр. 815
- 16 Жив.[ан] Живановић, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века, Књ. II, Београд, 1924, стр. 241
- 17 Архив САНУ. Заоставштина Феликса Каница. 7901/II. фотографије 357 и 521. На фотографијама снимљеним 1882. године види се Стари двор у изградњи
- 18 Српско-краљевски орао на Краљевом двору, Видело, бр. 66, 5. VI 1883, IV, стр. [3]
Златна краљевска круна, Видело, бр. 86, 24. VII 1883, IV, стр. [4]. За чланке у листу Видело објављене 1883. године сазнала сам из Библиографије српске уметности коју раде стручњаци Института за историју уметности
- 19 Архив Србије. Министарство просвете. МПс, 1883, Ф IV, р. 69
Украс, Видело, бр. 19, 13. II 1883, IV, стр. [2]
- 20 [Лицитације], СН, бр. 108, 17. V 1883, L, стр. 535
- 21 Светозар Стојановић, Српски неимар, Београд, 1912, стр. 21-22
- 22 Службени део, СН, бр. 199, 14. IX 1883, L, стр. 1015
- 23 Нова краљевска палата у Београду, Орао. Велики илустровани календар за годину 1885, Нови Сад, 1884, стуб. 123-124
Краљевска палача у Биограду, Босанска вила, бр. 20, 16. X 1888, III, стр. 319
- 24 Изворни изглед Старог двора приказан је (изузев појединости на које се односе посебне напомене) на основу следећих описа, ликовних извора и архивске грађе:
Нова краљевска палата у Београду, Орао. Велики илустровани календар за годину 1885, Нови Сад, 1884, стуб. 123-124
Adolfo Veber, Put u Carigrad, Zagreb, 1886, str. 23
Leon Hugonet, Chez les Bulgares, Deuxième édition, Paris, 1888, p. 46
Краљевска палача у Биограду, Босанска вила, бр. 20, 16. X 1888, III, стр. 319
Сава Бјелановић, Кроз славенске земље. Успомене и биљешке с пута, Задар, 1897, стр. 217-218
Дан.[ило] Живаљевић, Знаменитости Београда, Београд у слици и речи, Budapesti latogatok lapja. Nr. 7, Budapest, 1892, стр. 26
Светозар Љ. Велички, Албум Београда са кратким описом и планом, Београд, [1886]
Феликс Каниц, Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века, Књ. I, Београд, 1985, стр. 70-71
Поздрав из Београда. Београд на старим разгледницама. Из збирке др Сергија Димитријевића. Аутори др Сергије Димитријевић, Гордана Гордић, Београд, 1987.
Београд са старих фотографија. Аутори Дивна Ђурић-Замоло, Небојша Богуновић, Београд, 1984, стр. 56-57
Разгледница из збирке Народне библиотеке Србије: Рг 786/XXXII/22, Београд - Стари и

- нови краљев двор, Zagreb, Edition Caklovic, Акварел: Ј.[арослав] Кратина. (Датирана 30. VIII 1921)
- Архив Југославије. Министарство грађевина Краљевине Југославије. Сигнатура фонда 62. Фасцикла 1360
- Архив Југославије. Двор. Сигнатура фонда 74. Фасцикла 386. Архивска јединица 571
- 25 Хаџи-Ото Голднер, Тајанствени исток, Београд, 1930, стр. 18
- 26 Српско-краљевски орао на Краљевом двору, Видело, бр. 66, 5. VI 1883, IV, стр. [3]
- 27 Др Марко Поповић, Грбови на јавним здањима Београда (II део), Годишњак града Београда, Књ. XLII, 1995, стр. 60-62
- 28 Унутрашњост Старог двора приказана је (изузев појединости на које се односе посебне напомене) на основу следећих описа и ликовних извора:
- Нова краљевска палата у Београду, Орао. Велики илустровани календар за годину 1885, Нови Сад, 1884, стуб. 123-124
- Краљевска палача у Биограду, Босанска вила, бр. 20, 16. X 1888, III, стр. 319
- Владан Ђорђевић, Голгота, Београд, 1987, стр. 93-95, 100, 113-125
- Herbert Vivien, Servia - The poor man's paradise, London, New York and Bombay, 1897. P. 200-204
- Феликс Каниц, Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века, Књ. I, Београд, 1985, стр. 70-71
- Жив.[ан] Живановић, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века, Књ. IV, Београд, 1925, стр. 270-274
- Свечана дворана Старог двора, Вардар. Календар Кола српских сестара за преступну 1928. годину, Београд, 1927, стр. 97, 152
- Edmund Pribik, Der belgrader Konak, Avala, N. 21, 20. X 1918, II, S. 1-2
- Град Београд. Белград, Beograd, Издање Св.[етозара] Љ. Величког, књиговесца, 1894
- Фотографије из колекције Војина М. Ђорђевића, новинара. Библиотека града Београда, Ф-II-79
- Београд. Изглед вароши и улица по фотографијама из разног доба, [Београд], Издање Општине београдске, 1911, фот. 14
- Јов.[ан] Павловић, Ант.[оније] Лазаревић, Н.[икола Ђ.] Никић, Шта је све нађено у двору. Потпун списак свих покретности нађених у двору бив. Краља Александра Обреновића, Штампла, бр. 304, 22. XI 1903, II, стр. [6]; бр. 306, 24. XI 1903, стр. [5]; бр. 307, 25. XI 1903, стр. [5]; бр. 309, 27. XI 1903, стр. [5]; бр. 309, 27. XI 1903, стр. [5]
- Стари двор, Политика, бр. 5040, 6. V 1922, XVIII, стр. 3-4
- 28а Никола Б. Несторовић, Грађевине и архитектуре у Београду прошлог столећа, Београд, 1937, стр. 51
- 29 Светозар Стојановић, Српски неимар, Београд, 1912, стр. 101-102
- 30 Edmund Pribik, Belgrader Kirchenkunst, Avala, N. 4, 24. II 1918, II, S. 1-4
- 31 Herbert Vivien, Servia - The poor man's paradise, London, New York and Bombay, 1897. P. 202-203
- 32 Неслужбени део, СН, бр. 171, 3. VIII 1884, LI, стр. 940
- 33 Споменица Београдског певачког друштва приликом прославе педесетогодишњице 25. маја 1903. год, Београд, 1903, стр. 59
- 34 Службени део, СН, бр. 140, 27. VI 1900, LXVII, стр. 1
- 35 Објава, СН, бр. 71, 2. IV 1885, LII, стр. 357
- 36 Табеларни преглед извршених радова по струци Министарства грађевина од 1. јануара 1894. до 1. јануара 1895. године, СН, бр. 39, 19. II 1895, LXII, стр. 200
- 37 [Дочек Ерихерцега Рудолфа и Ерихерцегиње Стефаније], СН, бр. 86, 19. IV 1884, LI, стр. 428-429
- Архив САНУ. Историјска збирка. 9327. Дневник Милана Ђ. Милићевића, Књ. XII, л. 14, 16, 20-21
- 38 [Дочек румунског краља Карола I], СН, бр. 183, 21. VIII 1884, LI, стр. 996; бр. 184, 22. VIII 1884, стр. 1001-1003
- 39 Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва 1875-1925, Београд, 1926, стр. 16
- 40 Жив.[ан] Живановић, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века, Књ. II, Београд, 1924, стр. 375
- 41 Коста Н. Христић, Записи старог Београђанина, Београд, 1937, стр. 220
- Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића. Књ. II, Београд, 1927, стр. 409
- 42 Неслужбени део, СН, бр. 128, 9. VI 1891, LVIII, стр. 691; бр. 129, 13. VI 1891, стр. 698
- Ђорђе Бугарски, Петар Хајдуковић, Вођа по Београду с планом Београда, Београд, 1896, стр. 40
- 43 Жив.[ан] Живановић, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века, Књ. III, Београд, 1924, стр. 195
- 44 Полексија Д. Димитријевић-Стошић, Посела у староме Београду, Београд, 1965, стр. 88
- Слободан Јовановић, Влада Александра Обреновића. Књ. I, Београд, 1929, стр. 346
- 45 Црногорски кнез у Београду. Гала ручак у Двору. Концерат у новоме Двору, Београдске новине, бр. 163, 17. VI 1896, II, стр. [2]
- 46 Анцело де Губернатис, Србија и Срби [У књизи:] Београд у деветнаестом веку из дела страних писаца, Београд, 1967, стр. 136-137
- 47 Драгиша Васић, Деветсто трећа, Београд, 1925, стр. 48-49
- Жив.[ан] Живановић, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века, Књ. IV, Београд, 1925, стр. 219-220
- 48 Петар Карађорђевић, Штампла, бр. 131, 2. VI 1903, II, стр. [1]
- Заједничка седница Народне скупштине и Сената, Штампла, бр. 131, 2. VI 1903, II, стр. [3]
- 49 Народне светковине, Штампла, бр. 141, 12. VI 1903, II, стр. [1]
- 50 Рушење Старог дворца, Политика, бр. 199, 1. VIII 1904, I, стр. 3
- 51 Мр Светлана В. Недић, Кућа Алексе Крсмановића, Годишњак града Београда, Књ. XXXV, 1988, стр. 104
- 52 Ђорђе Карађорђевић, Истина о моме животу, Београд, 1969, стр. 385-386
- Џон Рид, Рат у Србији, Цетиње, 1975, стр. 41
- 53 Edmund Pribik, Belgrader Kirchenkunst, Avala, N. 4, 24. II 1918, II, S. 4
- Edmund Pribik, Der belgrader Konak, Avala, N. 21, 20. X 1918, II, S. 3
- 54 Чедомил Митриновић, Милош Н. Брашић, Југословенске народне скупштине и сабори, Београд, 1937, стр. 342
- Београд у прошлости и садашњости, Београд, 1927, стр. 201
- Стари двор, Политика, бр. 5040, 6. V 1922, XVIII, стр. 3-4
- 55 Дневне вести. Уређење двора и цркве у Тополи, Политика, бр. 4714, 8. VI 1921, XVII, стр. 3
- Намештај за дворе, Политика, бр. 4751, 17. VII 1921, XVII, стр. 3
- 56 Стари двор, Политика, бр. 5040, 6. V 1922, XVIII, стр. 3-4
- Свечана дворана старог двора, Вардар. Календар Кола српских сестара за преступну 1928. годину, Београд, 1927, стр. 97, 152.
- 57 Београд у прошлости и садашњости, Београд, 1927, стр. 201-202
- 58 Живот једног краља, Мемоари Петра II Карађорђевића, Београд, 1990, стр. 52
- 59 Архив Југославије. Министарство грађевина Краљевине Југославије. Сигнатура фонда 62. Фасцикла 1360, 1361
- Архив Југославије. Двор. Сигнатура фонда 74. Фасцикла 386. Архивска јединица 571
- Стари двор у скелама види се на фотографији Јеремије Станојевића из збирке Музеја града Београда, објављеној у књизи: Др Дивна Ђурић-Замоло, Београд 1930 на фотографијама Јеремије Станојевића, Београд, 1975, фот. 1233
- 60 Живот једног краља. Мемоари Петра II Карађорђевића, Београд, 1990, стр. 44
- Milan M. Stojadinovi}, Ni rat ni pakt, Rijeka, 1970, str. 290
- 61 Фотографије оштећеног Старог двора из колекције Војина М. Ђорђевића, новинара, чувају се у Библиотеци града Београда, (Ф-II-510)
- 62 Архив Југославије. Министарство грађевина Краљевине Југославије. Сигнатура фонда 62. Фасцикла 1362
- 63 Иван Здравковић, Градитељи најзначајнијих зграда у старом Београду, Републички завод за заштиту споменика културе. Саопштења, VIII, Београд, 1969, стр. 238-239.

R e s u m e

Svetlana V. Nedić

FROM THE HISTORY OF OLD PALACE

This paper deals with a part of history of the well-known Belgradian building, known today as the Old palace. A period between its building in 1884 and the Second World War was chosen, for it is in that period that the building served to its initial purpose, still maintaining its original architecture.

Old palace is the most important work of an outstanding Belgradian architect Aleksandar Bugarski (1835-1891). According to the project, this building was only a part of the larger unit envisioned as representative royal residence composed of one central and two side sections. Only one side section was, however, accomplished (the present Old palace), intended to serve for festivities and as a guest residence.

Old palace is located at the corner of present streets of Srpskih vladara and Dragoslava Jovanovica. On its façade, Bugarski applied the elements of Antique, Renaissance and Baroque architecture, having thus accomplished a picturesque building with the bearing of grandeur. Balconies decorated by caryatids contribute to the elaborate structure of façade. The finest façade was facing garden. Apart from two balconies it was decorated by two rows of columns topped by bronze gryphons. The building had three domes, two of them (above the façade facing garden) decorated by gilded royal crowns, and the third one was pointed, bearing silver-plated eagle at its top. Façades were covered by yellow coloured plaster. Sculpted ornaments were made of artificial stone and the domes were painted gray.

Groundplan of the building was nearly quadrangular (40 x 40 m). Winter garden in the central part of building

was covered by glass roof and encircled by porch-like corridors, which provided access to all rooms in the palace. Height of the winter garden included height of both the ground floor and the first floor. It contained the parade stairway made of carved oak wood. The festive hall was placed in the part of building facing the garden, and it also was high as both the ground floor and the first floor. Curtains separated the festive hall from two smaller salons in the ground floor and from the library on the first floor. The ground floor rooms included also a large reception salon, a smaller salon of circular ground plan, dining room, an accessory stairway for the upper floor, clothes room and vestibule. Apart from the library, the upper floor contained guestrooms, rooms for the escort and officers on duty, as well as the palatial chapel.

In order to illustrate how particular rooms were used, and to emphasize the functionality of their arrangement, the specific royal festivities and historical events that took place in this building, are reviewed in this paper.

A part of text deals with renovation of the interior after the First World War, and the renovation of the building's outer face in 1930-1931, when the façades were accomplished in artificial stone and the domes painted in olive-green colour.

The building was heavily damaged during the Second World War. Therefore, along with change of its purpose, it was afterwards exposed to substantial change of both its exterior and the interior. That is why one may recount the architecture of Old palace only on the basis of written sources and illustrations, and this paper represents the result of such research.